

При публікації матеріалів Підпоріжного II С. В. Смирнов як близькі аналогії наводить румунські фінальнограветтські стоянки з околиць Чахлеу¹⁰.

Комплекси Любимівки III та Підпоріжного II дійсно мають багато спільного зі «східнограветтськими» пам'ятками Румунії. Близькі вони також до матеріалів молдавських стоянок Костешти I¹¹ та Атаки II¹². Але, враховуючи, що у комплексах Любимівки III та Підпоріжного II наявні *pièces écaillées*, які практично відсутні у матеріалах молдавських та румунських стоянок, можна вважати, що на Нижньому Дніпрі виявлено пам'ятки з матеріальною культурою, що склалася в результаті контакту населення території Молдавії та Румунії з населенням східних територій (Дон?).

н. п. оленковскій

Любимовка III — новый позднепалеолитический памятник на Нижнем Днепре

Резюме

Местонахождение Любимовка III открыто в 1976 г. у с. Любимовка Каховского района Херсонской области. На основании коллекции кремневых изделий оно датируется концом позднего палеолита. Определяющими типами изделий со вторичной обработкой в комплексе являются изделия с подтеской концов (рис. 2, 1—11), граветтоидные остря (рис. 2, 12—14), пластинки и отщепы с выемками (рис. 2, 15—21).

Единственным памятником в Северном Причерноморье с относительно близким Любимовке III комплексом кремневых изделий является надпорожское местонахождение Пидпорижний II. Памятники этого типа могли сложиться на Нижнем Днепре в результате контакта различных этнических элементов.

¹ *Телегін Д. Я.* Сліди епіпалеоліту та неоліту на Нижньому Подніпров'ї. — АП УРСР, 1961, т. 10, с. 194—196.

² *Станко В. Н.* Разведки палеолита на Нижнем Днепре. — АИУ, 1968 г. Киев, 1971, с. 105—107.

³ *Рогачев А. Н.* Костенки IV — поселение древнекаменного века на Дону. — МИА, 1955, № 45, с. 138—139; *Борисковский П. И.* Очерки по палеолиту бассейна Дона. — МИА, 1963, № 121, с. 37, 77.

⁴ *Оленковскій Н. П.* Изделия с подтеской концов в позднем палеолите Нижнего Днепра. — В кн.: Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР (тез. докл.). Киев, 1981, с. 10.

⁵ *Векилова Е. А.* Стоянка Сюрень I и ее место среди палеолитических местонахождений Крыма и ближайших территорий. — МИА, 1957, № 59, с. 267—268.

⁶ *Гвоздовер М. Д.* Позднепалеолитические памятники Нижнего Дона. — САИ, 1964, вып. А1-5, с. 40.

⁷ *Смирнов С. В.* Палеоліт дніпровського Надпоріжжя. — Київ, 1973, с. 75, 107; *Смирнов С. В.* Новое позднепалеолитическое местонахождение в Надпорожье. — АИУ, 1968, Киев, с. 22—25.

⁸ *Красковський В. І.* Пізньопалеолітичні пам'ятки долини річки Барабой. — В кн.: Матеріали з археології Північного Причорномор'я. Одеса, 1960, с. 180—183; *Станко В. Н., Смольянинова С. П., Иванов Г. И.* Раскопки позднепалеолитических стоянок Анетовка I и II на Среднем Буге. — В кн.: Древности Северо-Западного Причерноморья, Киев, 1981, с. 10.

⁹ *Смирнов С. В.* Палеоліт дніпровського Надпоріжжя, с. 104—114.

¹⁰ Там же, с. 110—112; *Смирнов С. В.* Позднепалеолитические памятники Надпорожья и их место среди степной полосы Европейской части СССР. — В кн.: Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы. Л., 1977, с. 151—152.

¹¹ *Григорьева Г. В., Кетрару Н. А.* Позднепалеолитическая стоянка Костешты I. — АИМ-1973. Кишинев, 1974, с. 20—30.

¹² *Кетрару Н. А.* Памятники эпох палеолита и мезолита (Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 1) — Кишинев, 1973, с. 86—88.

В. І. НІКІТІН

Поселення доби середньої бронзи поблизу с. Мала Корениха Миколаївської області

У степах Північно-Західного Причорномор'я до початку робіт Інгульської експедиції Інституту археології АН УРСР (керівник О. Г. Шапошникова) серед пам'яток катакомбної культури¹ були відомі лише окремі поховання та деякі випадкові знахідки². В останні роки становище різко змінилося. Археологічними експедиціями Інституту ар-

хеології АН УРСР та Миколаївського краєзнавчого музею в степу між Дніпром і Південним Бугом досліджено багато поховань цього часу³. Систематичними розвідками виявлено тут і перші поселення з керамікою, дещо близькою до кераміки катакомбної культури.

Одне з таких поселень було відкрито та частково обстежено в 1965 р. на правому березі Південнобузького лиману за 1,5 км на захід від с. Мала Корениха Миколаївського району Миколаївської області. Поселення займало корінний берег, порізаний численними ярами, на схилах яких простежувалися рештки культурного шару. Воно простягалося на 150 м в довжину і 50—70 м — в ширину.

Розвідковими розкопками в 1969—1974 рр.* було розкрито площу понад 190 м² у північно-західній частині поселення, де порівняно добре простежувався культурний шар (рис. 1).

Глибина залягання гумусу тут доходила до 0,2 м від рівня сучасної поверхні; далі, на глибині 0,4—0,6 м, йшов чорнозем, змішаний з піском, слабо насичений культурними залишками, який підстиляється жовтим суглинком або материком.

У південно-західній частині розкопу трапилися рештки житла, зруйнованого в результаті зсувів корінного берега. Житло наземне, найімовірніше, підовальної в плані форми, з нечіткими межами, хоча в профілі відрізнялося від інших нашарувань утрамбованим світло-сірим прошарком. Воно простягалося з південного сходу на північний захід. У плані межі житла найкраще простежувалися через заповнення терену житла та завдяки найбільшій концентрації речових знахідок. Розміри залишків житла — 5,7×2,5 м. У південно-східній та в одному місці північно-північно-західній частин житло частково заглиблене в материк на 0,12 м (рис. 2).

У профілі житла найбільший прошарок утрамбованого ґрунту простежувався всередині, поступово простягався в північно-західний бік, поки не зникав у чорноземі. Від середини в південно-східну сторону прошарок теж зменшувався та поступово підвищувався, поки не закінчувався заглибленням чи межею житла (рис. 3).

На терені житла та поза ним трапилося кілька шматків обгорілої глини, або, на нашу думку, обмазки, якою, мабуть, обмазували стіни житла, найімовірніше створені з якихось недовговічних органічних речовин типу очерету.

Поряд із житлом, у південно-східній частині розкопу, вдалося простежити неглибокі, заглиблені в материк ями, характер яких ще не

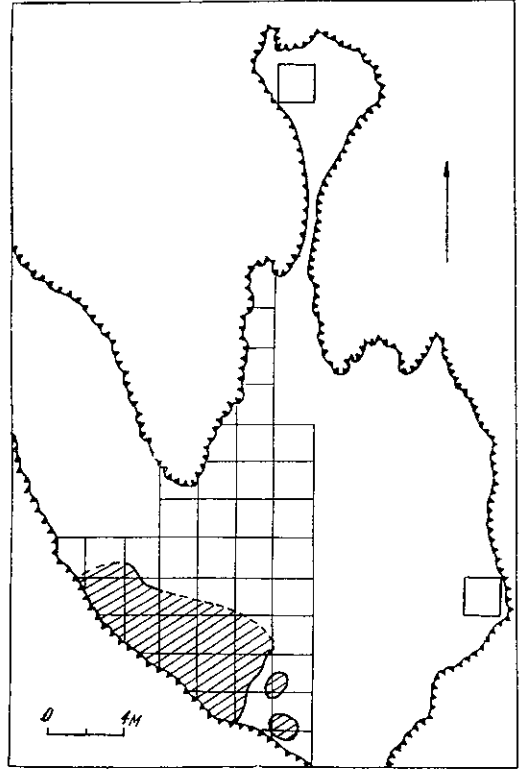

Рис. 1. План розкопаної ділянки поселення заштриховані місця відповідають межам житла і ям).

* У цих роботах брали участь співробітники Інституту археології АН УРСР О. М. Балущкін та Ю. С. Гребенніков.

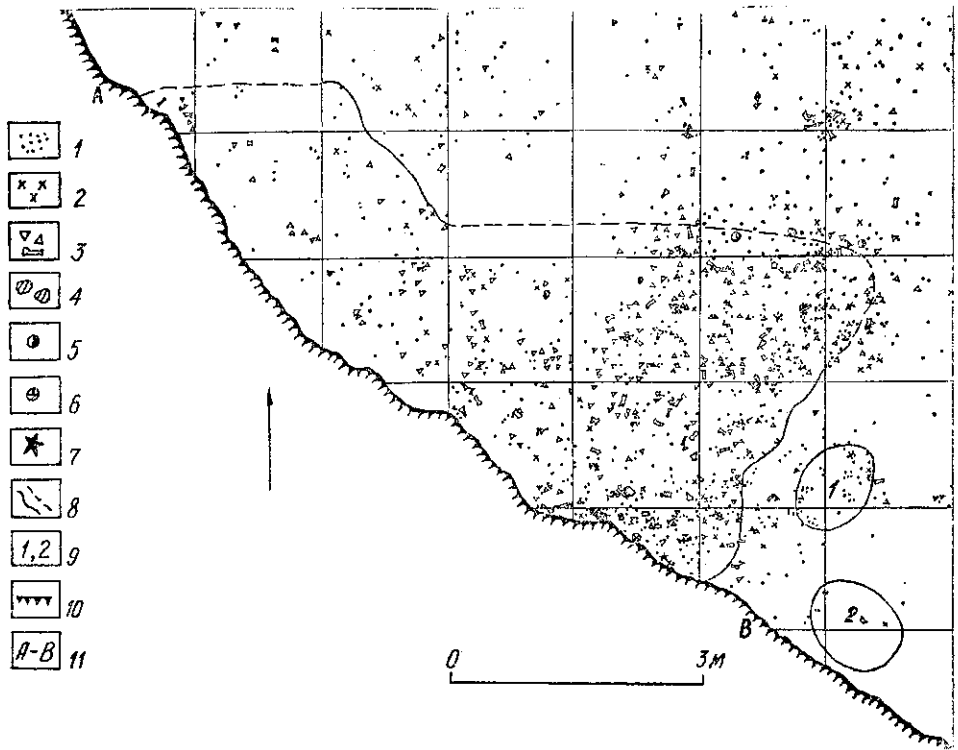

Рис. 2. План житла.

Умовні позначення: 1 — кераміка; 2 — кремій; 3 — кістки тварин; 4 — каміння; 5 — руда; 6 — глиняна обмазка; 7 — червона вохра; 8 — межі житла; 9 — номери ям; 10 — лінії; 11 — межа розрізу по лінії обриву.

з'ясований, заповнені такою самою землею світло-сірого кольору, як і житло (рис. 4). Яма № 1 розташована на 0,3 м на південний схід від житла і заглиблена на 0,61 м від рівня сучасної денної поверхні. В плані вона овальна, стінки її похилі та трохи звужені донизу. Її розміри зверху — $1,5 \times 1,08$ м. У заповненні ями виявлено уламки кераміки та кістки тварин, а також крем'яний відщеп.

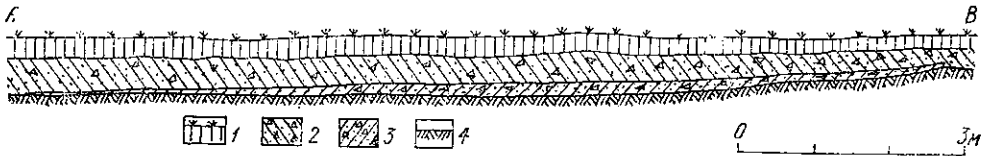

Рис. 3. Розріз житла.

Умовні позначення: 1 — верхній гумусний шар; 2 — чорнозем, змішаний з піском, слабо насичений культурними залишками; 3 — утрамбований світло-сірий прошарок; 4 — материк.

Яма № 2 трапилася на 0,8 м на південний схід від житла і була заглиблена на 0,69 м від рівня сучасної денної поверхні. В плані вона підовальна із стінками, що звужуються донизу. Її розміри у верхній частині — $1,65 \times 1,3$ м. У заповненні ями знайдено лише кілька уламків кераміки.

Слід відзначити, що межі ям визначалися чітко, лише в нижній частині вони заглиблені у материковий суглинок на 0,2 та 0,3 м.

Найбільш масовим матеріалом, виявленим у житлі та поселенні, була кераміка. За способом виготовлення вона ліпна, із глини, з домішкою піску та шамоту. Незначна кількість посуду — з домішкою товченого вапняку та органічних речовин. І зовсім рідко траплявся посуд з домішками товченої черепашки та кровавику. Поверхня посуду шерехата, обпалена нерівномірно. Три чверті посуду з обох або з одного боку — зі слідами гребінчастого загладжування.

Виділяється кілька типів посуду: масивні товстостінні горщики з короткою шийкою та горизонтально зрізаними вінцями, тонкостінні горщики з потовщеними вінцями, так званими комірцями, трикутними в розрізі; чаші та невеликі за розміром конусоподібні глибокі чашки та мініатюрні горщики (рис. 5; 6).

Найбільш поширений орнамент із глибоких нарізок, що утворювали кілька врізних горизонтальних ліній — широких чи вузьких, які найчастіше розміщуються на вінцях та верхній частині тулуба. Від цих нарізок верхівками донизу йдуть трикутники, інколи заповнені поставленими навскіс чи вертикально нарізками (рис. 5, 2), або ці нарізки разом з трикутниками утворюють композицію у вигляді окремих півовалів (рис. 5, 4). Іноді між нарізками є косі наколювання кінцем палички. На мініатюрних горщиках між нарізками бувають наколи немовби голкою. На деяких фрагментах посуду орнамент нанесено відступаючими косими наколами в глибині самих нарізок, що утворювали композицію у вигляді ялинки. А на незначній кількості посуду на потовщених вінцях є ялинковий візерунок у вигляді відбитків палички; нижче опускаються, як правило, традиційні трикутники (рис. 5, 5). Меншу частину посуду становлять уламки з відбитками тасьми і шнура, що утворюють горизонтальні лінії чи трикутники, які оперізують шийку і верхню частину тулуба та бувають відбиті на вінцях (рис. 6, 3—4). Відзначено також відбитки короткого джгута із нахилом справа наліво у кілька горизонтальних рядків (рис. 6, 5). Орнамент чаш буває з різними композиціями, що передають найхарактерніші риси орнаменту вищезазначеного посуду. Лише у чаш домішки до тіста

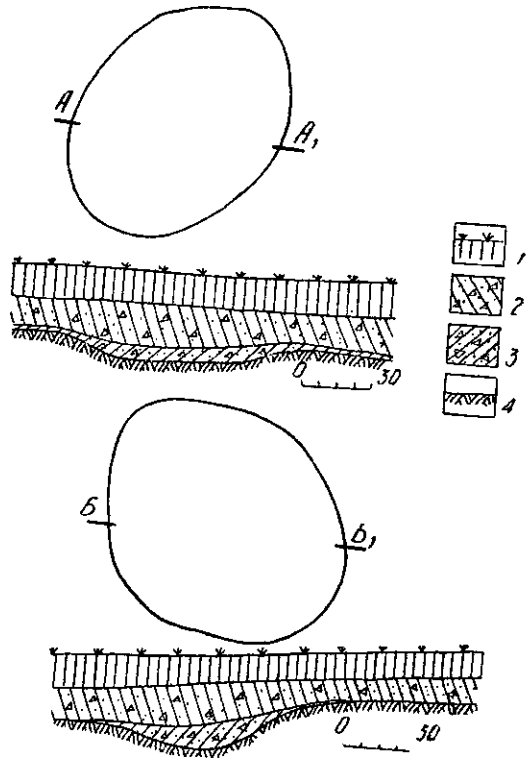

Рис. 4. План і розріз ям (№ 1 і 2).

Умовні позначення: 1 — верхній гумусний шар, 2 — чорнозем, змішаний з піском, слабо насичений культурними залишками; 3 — утрамбований світло-сірий прошарок; 4 — материк.

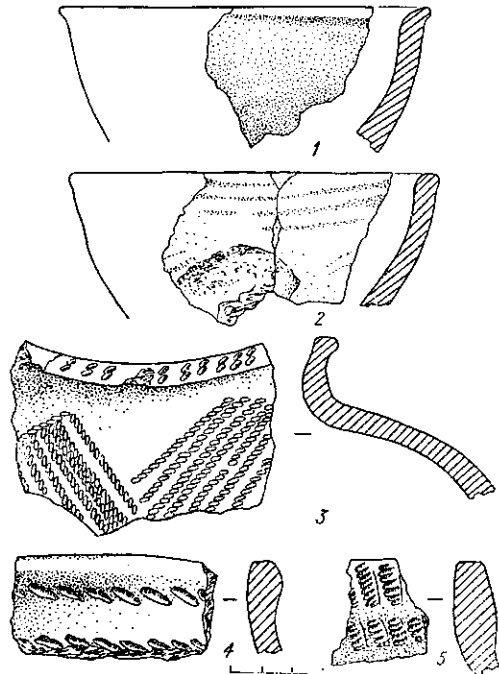

Рис. 5. Зразки кераміки (1—5).

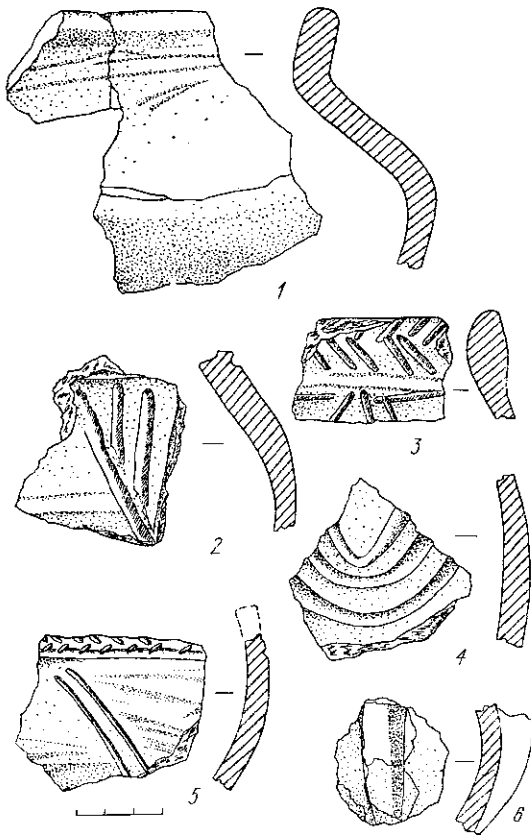

Рис. 6. Зразки кераміки (1—6).

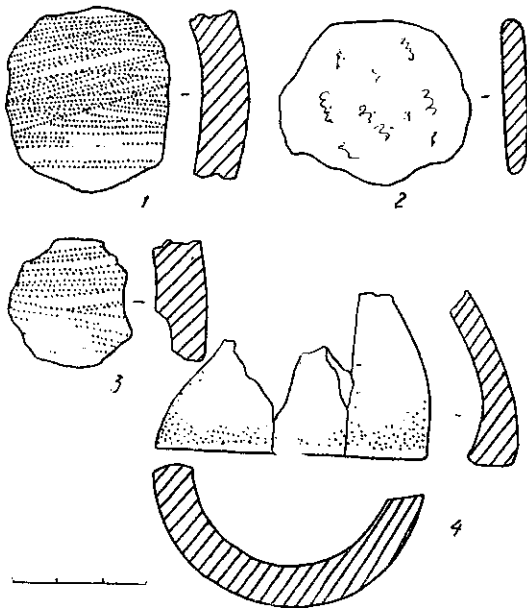

Рис. 7. Намотки і частини підставки (1—4).

ковою, дав змогу утворення та існування нового, своєрідного типу культури, названого дослідницею інгульською⁵.

Найбільш масовий матеріал інгульської культури, як і іншої куль-

містять вкраплення червоної вохри. Можливо, цей тип посуду мав ритуальне призначення.

Серед керамічних знахідок слід відзначити ще так звані намотки, округлі та овальні за формою, діаметром від 3 до 4 см (рис. 7, 1—3) та частину круглої, мабуть, ритуальної підставки (з-під курильниці (?)) (рис. 7, 4).

У групі знарядь праці переважають скребки, виготовлені на відщепках. Ретуш, що оформляє робочий край, частіше крута, має вигляд вузьких фасеток. Поряд з цими типами крем'яних виробів слід назвати виїмчасте скребло та обляманий наконечник дротика з двобічною обробкою поверхні і вістря (?), до стріли (рис. 8, 5—7).

Крім того, трапився невеличкий уламок кістки з частиною висвердленого отвору (рис. 8, 8).

Привертають увагу також знахідки шматочків червонобурої залізної руди (?), з якої могли виготовляти фарбу червоного кольору.

Серед фауни поселення, за визначенням В. І. Бібікової, переважає велика рогата худоба. Знайдені також кістки дрібної рогатої худоби, домашніх коней, свиней.

Як вже встановлено О. Г. Шапошніковою, племена, які займали Північно-Західне Причорномор'я у вищезазначений час, мали порівняно специфічний характер культури, на яку також впливали традиції пізньотрипільських племен та племен ямної культури, хоч і в іншому етнічному середовищі. На пам'ятках цих племен простежувався і західний вплив, і зв'язки з деякими групами населення середньодніпровської культури⁴. Взаємодії цих груп і внутрішній розвиток, за О. Г. Шапошні-

тури, становить керамічний посуд, який О. Г. Шапошниковою було поділено на чотири основні групи: а) посуд з невеликими прямими чи трохи відігнутими назовні вінцями, плавним переходом до тулуба і плоским дном та орнаментом у верхній частині посудин; б) приземкуватий широкогорлий посуд з прямими вінцями та широким плоским дном, значно збагачений орнаментациєю; в) амфори; г) чаші⁶.

Досліджуючи форми та орнаментацию посуду з поселення поблизу с. Мала Корениха, можна стверджувати, що вони перекликаються з першою, другою та четвертою групами посуду інгульської культури.

Такий керамічний матеріал поширений серед пам'яток Степового Придніпров'я, особливо Нижнього Придніпров'я та Побужжя, як в поселеннях (Олешкинська арена в нижньодніпровських кучугурах, Ільїнка, Марценове, Матвіївка та ін.), так і в похованнях⁷.

Крім посуду, аналогічного інгульській культурі, типи знарядь праці з поселення також характерні і поширені серед пам'яток інгульської культури (наприклад, скребачки на відщепі з поховання 19 кургану 1 поблизу с. Пелагіївка та відщепи з поховання 10 кургану 1 неподалік с. Христофорівка)⁸.

Таким чином, за керамічним комплексом (ритуальні чаші, що трапляються в похованнях, інший посуд господарського призначення) та деякими загальними рисами знарядь праці це поселення попередньо можна віднести до нещодавно виділеної інгульської культури.

Якщо дана думка підтвердиться матеріалами з нових поселень цього або іншого типу з рисами інгульської культури, можна буде говорити не лише про певний їх зв'язок з виявленими тут похованнями цього часу, а й про деякі соціально-економічні риси життя населення. А це дасть змогу по-новому висвітлити стародавню історію племен Північно-Західного Причорномор'я на початку II тисячоліття до н. е.

В. И. НИКИТИН

Поселение эпохи средней бронзы возле с. Малая Корениха Николаевской области

Резюме

На исследованном в 1969—1974 гг. поселении эпохи средней бронзы у с. Малая Корениха Николаевского района Николаевской области были раскрыты часть наземного жилища типа полуземлянки и находящиеся рядом две ямы, очевидно, хозяйственного назначения.

Собран важный вещевой материал, состоящий из кремневых орудий труда и отходов производства, керамики и костей животных. Эти материалы свидетельствуют о связи подобных поселений со значительным числом выявленных на территории бассейна Южного Буга погребениями этого времени.

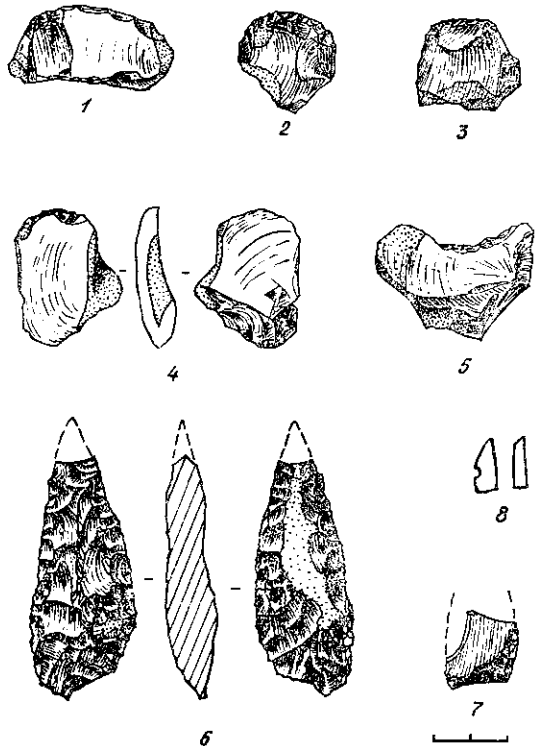

Рис. 8. Знаряддя праці:

1—4 — крем'яні скребачки; 5 — скребло; 6 — наконечник дротика; 7 — наконечник стріли (?); 8 — уламок кістки з частиною висвердленого отвору.

¹ Автор дотримується тієї самої думки, що вже неможливо під однією назвою «катакомбна культура» розглядати різні пам'ятки цього часу з однаковими, на перший погляд, зовнішніми ознаками: *Клейн Л. С.* Катакомбная культура или катакомбные культуры? — В кн.: Статистико-комбинаторные методы в археологии. М., 1970, с. 165—179.

² *Городцов В. А.* Классификация погребений Одесского кургана. — В кн.: Отчет Российского исторического музея за 1915 г. М., 1916, с. 117—142; *Добровольский А. В.* Раскопки кургана в предместье Одессы, Слободка Романовка. — ЗООИД, Одесса, 1915, т. 32, с. 123—145; *Кремер А. М.* Катакомбное погребение у с. Монаши. — МАСП, Одесса, 1971, т. 7, с. 210—211; *Чеботаренко Г. Ф.* Могильник эпохи бронзы у с. Калфа на Днестре. — КСИА АН УССР, 1965, вып. 105, с. 103; *Фабрициус И. В.* Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. — Киев, 1951, с. 99, табл. V, с. 99; *Шмаглій М. М., Черняков І. Т.* Про проникнення катакомбних племен в Північно-Західне Причорномор'я. — Археологія, 1971, вип. 4, с. 60—65; *Черняков І. Т.* Курильниця доби бронзи з Південного Побужжя. — Там же, 1974, вип. 13, с. 54—57.

³ *Шапошникова О. Г., Нікітін В. І., Фоменко В. М.* Нові пам'ятки доби міді-бронзи в Північно-Західному Причорномор'ї. — АДУ, 1969, К., 1972, вип. 4, с. 39—41; *Шарафутдінова І. М.* Розкопки курганів поблизу с. Соколівки на Інгулі. — Там же, вип. 4, с. 41—45; *Ковпащенко Г. Т.* Роботи Південнобузької (Очаківської) експедиції. — Там же, с. 50—53; *Шапошникова О. Г., Бочкарев В. С.* Новые открытия Ингульской археологической экспедиции. — В кн.: Тез. докл. на сессии и пленумах, посвящ. итогам полевых исслед. в 1971 г. М., 1972, с. 21—23; Древности Поингуля. — Киев, 1977, с. 3—144; *Шапошникова О. Г., Шарафутдінова І. Н., Фоменко В. Н.* Некоторые итоги изучения погребальных памятников эпохи меди-бронзы на р. Ингул. — В кн.: Археологические памятники Поингуля. — Киев, 1980, с. 5—17. На жаль, більшість матеріалів не опубліковано.

⁴ *Шапошникова О. Г., Бочкарев В. С., Шарафутдінова І. Н.* О памятниках эпохи меди-бронзы в бассейне р. Ингула. — В кн.: Древности Поингуля, с. 29—34.

⁵ Там же, с. 33.

⁶ Там же, с. 30—33.

⁷ *Шапошникова О. Г.* Про пам'ятки часу катакомбної культури в Степовому Придніпров'ї. — Археологія, 1968, т. 21, с. 79—94; *Лесков А. М.* Раскопки курганов на юге Херсонщины и некоторые вопросы истории племени бронзового века Северного Причерноморья. — В кн.: Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. — Киев, 1967, с. 7—19; *Шапошникова О. Г., Ребедайло Г. П.* Курганная группа у с. Новорозановки. — В кн.: Древности Поингуля, с. 66—78; *Шарафутдінова І. Н.* Курган у с. Пелагеевки. — Там же, с. 79—98; *Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Балушкин А. М.* Курганная группа близ с. Старогорожена. — Там же, 1977, с. 99—145.

⁸ *Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Балушкин А. М.* Курганная группа близ с. Старогорожена, с. 34.

В. М. ЗУБАР, С. Г. РИЖОВ, А. В. ШЕВЧЕНКО

Дослідження склепів пізньоантичного часу із Херсонеса в 1981 р.

У 1981 р. Херсонеський загін Інституту археології АН УРСР разом з експедицією історичного факультету Харківського держуніверситету і Херсонеським історико-археологічним заповідником продовжували перевірку даних геофізичної розвідки археологічними методами на території західного некрополя Херсонеса¹. Беручи до уваги погану вивченість цієї ділянки, яка розкопувалася переважно до революції, а також важливість матеріалів некрополя для дослідження історії і культури Херсонеса, в даній статті публікуються два поховальних комплекси перших століть нашої ери, відкритих на східному схилі Пісочної балки².

Склеп № 6 знаходився в 63 м на південний захід від воріт Херсонеського заповідника³. Він був вирубаний в прямовисній терасі скелі сарматського ярусу вапняку і вхідним отвором орієнтований на захід (рис. 1, 5). Вхідний отвір склепу розмірами 0,8×0,7 м в давнину загулено вапняковою плитою закладу (рис. 1, 6). Внаслідок крихкості скелі дромос і вхідний отвір склепу були укріплені прямокутними вапняковими плитами (рис. 1, 1, 5). У поховальну камеру склепу з поверхні вело двоє східців. Перша сходинка була вирубана в скелі, а друга — зроблена з вапнякової плити, покладеної на виступ скелі і скріпленої з нею розчином цем'янки.